

«Тасдиқ мекунам»

Ректори Донишгоҳи давлатии
омӯзгории Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айни, профессор
_____ Гаффорӣ Н. У.

_____ соли 2020

ХУЛОСАИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЪЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни оид ба диссертатсияи номзадии Раҷабов Абубакр Ашурович дар мавзӯи «Хусусиятҳои овоӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» - Душанбе, 2020.- 178 саҳ.

Диссертатсия дар мавзӯи «Хусусиятҳои овоӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. - Забони тоҷикӣ аз тарафи Раҷабов Абубакр Ашурович дар кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ба анҷом расидааст.

Раҷабов Абубакр Ашурович ҳамчун унвонҷӯ дар кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ба таҳқиқоти илмӣ машғул мебошад.

Роҳбари кори илмӣ Раҷабов Абубакр - Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло, доктори илмҳои филологӣ, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, профессор, муовини раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мавзӯи диссертатсия дар ҷаласаи Шӯрои олимони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, аз 27.02. 2020, қарори № 8/5.6 тасдиқ шудааст.

Аз муҳокимаи диссертатсия чунин натиҷагирӣ шуд:

Муҳимияти мавзӯ, пеш аз ҳама, дар он асос меёбад, ки шеваҳои забони тоҷикӣ аз манбаъҳои муҳими ташаккул ва рушду нумӯи забони адабии тоҷикӣ махсуб ёфта, забони адабӣ ҷойҳои холии таркиби луғавии худро дар ҳама давраи замони маҳз аз ҳисоби унсурҳои умумишавандаи лаҳҷаю гуфторҳои маҳаллӣ тақмил меёбад, ки ин раванди таърихӣ имрӯз ҳам идома ёфта истодааст. Дар ҳақиқат, имкониятҳои захираи луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, махсусан, гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ хеле фаровон аст ва лаҳҷаҳо дар ҳар мавриди мусоид метавонанд вожаҳои софӣ беолоиши таркиби худро ба ихтиёри забони адабӣ гузоранд. Хусусан, ҳоло ки забони тоҷикӣ дар Тоҷикистон мақоми давлатӣ гирифта, шоҳаи адабии он ниёз ба меъёрҳои худӣ дорад, тақозо мекунад, ки луғати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ, чи иқтибосӣ ва чи худӣ, ба таври алоҳида мавриди омӯзиши амиқ қарор гирад ва ба ин восита калима ва таркибу ибороти волову меъёрзеби онҳо чун ҷойгузини унсурҳои нодаркори иқтибосӣ, воҳидҳои услубан дурушт ва аз нигоҳи бадеӣ пасту хароб ба забони адабӣ бештар ворид карда шаванд. Аз ин лиҳоз, омӯзиш ва таҳқиқи гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ, ҳам иқтибосӣ ва ҳам худӣ аҳамияти муҳими илмию амалӣ дорад.

Диссертатсия дар доираи Нақшаи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ барои солҳои 2015-2020 таҳия гардида, натиҷаҳои таҳқиқот дар маҷаллаҳои, ки ҚОА назди Президенти ҚТ ва ҚОА ФР таъйид намудаанд, интишор гардидаанд. Масъалаҳои, ки диссертант дар диссертатсия баррасӣ менамояд, ҳамчунин бо нақшаи илмии бахши лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ мебошад.

Ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқ. Ҳадафи асосии таҳқиқ тасвири пурраи синхронии системаи луғати вомвожаҳои арабии шеваҳои ҷанубӣ ва мухтасар нишон додани вижаҳои фарқкунандаи онҳо дар қиёс бо забони адабии муносири тоҷик ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мебошад. Таҳқиқи вижаҳои сохторию маъноии вомвожаҳои арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ аз рӯи ин равиш аз он ҷо салоҳ доништа шуд, ки ҳар як далели лаҳҷа дар қиёс бо забони адабӣ муайян мегардад. Аз тарафи дигар, чунин тарзи таҳқиқ имкон фароҳам меорад,

ки воҳидҳои меъёрбоби гурӯҳи лаҳҷаҳои мазкур тадричан характери оммавӣ пайдо намуда, ҷойҳои холии луғати забони адабии тоҷикро пур созанд.

Вобаста ба аҳдофи таҳқиқ вазифаҳои зеринро метавон бозгӯ намуд:

1. Ҷамъоварӣ ва табақабандии маводи марбут ба калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.

2. Нишон додани хусусиятҳои дохилии сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар баҳши луғат:

а) Нишон додани сабабҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва воридшавии забонии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ;

б) Муайян сохтани интишори овозҳои ҳалқии айн [ع] ва ҳо-и хуттӣ [ح] дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ;

в) Нишон додани мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо овозҳои ҳоси тоҷикӣ.

3. Ба таҳқиқ гирифтани хусусиятҳои сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.

4. Нишон додани қолибҳои калимасозӣ ва васоити калимасоз бо калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.

5. Муайян сохтани манбаъҳои ташаккулу таҳаввули калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.

Маводи ин диссертатсия, пеш аз ҳама, дар асоси «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» (Душанбе, 2012, 946 с.), ки бо заҳмати муҳаққиқони шевашинос М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев ва Б. Бердиев таҳия ва ҷоп шудааст, танзим гардидааст. Ғайр аз ин, зимни сафарҳо ба минтақаҳои гуногуни шеваи мавриди таҳқиқ маводи муайяне барои кор танзим шуда, онҳо низ дар диссертатсия истифода гардидаанд.

Асосҳои назариявӣю методологии таҳқиқот осори муҳаққиқони ватанию хориҷӣ мебошанд, ки муҳимтаринашон инҳоянд: М. С. Андреев, В. П. Григорев, Д. И. Эделман, Е. С. Кубрякова, И. И. Зарубин, В. А. Лившиц, В. С. Расторгуева, М. Д. Степанова, Н. М. Оранский, Л. С. Пейсиков, А.З. Розенфелд, Ю. А. Рубинчик, Т. Д. Чхеидзе, Н. Маъсумӣ, Р. Ғаффоров, Ғ. Ҷӯраев, Ф. Зикриёев, Б. Камоллидинов, М. Н. Қосимова, Ҳ. Мачидов, Р. Л. Неменова, Ш. Рустамов, Д. Хоҷаев, Ш. Исмоилов, Д. Саймиддинов, Ф. Р. Амонова, С. Назарзода, О. Маҳмадҷонов, М. Султонов, О.

Қосимов, С. Раҳматуллозода, А. Нозимов, П. Нуров, Ф. Шарифова, З. Мухторов, М. Саломов, Д. Ҳомидов, С. Мирзоев, Н. Гадоев, М. Маҳмудов, Р. Сангинова ва дигарон.

Навгониҳои илмӣ диссертатсия. Навгониҳои диссертатсия аз он иборат аст, ки то имрӯз роҷеъ ба масъалаи таҳқиқи вижагиҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ диссертатсияи алоҳида ба вуҷуд наомадааст. Дар диссертатсия бори аввал ба таври нисбатан мукамал маводи марбут ба масъалаи таҳқиқи вижагиҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубӣҷамъоварӣ, табақабандӣ ва таҳлил шуда, нақши воҳидҳои луғавии мансуб ба вижагиҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубӣбаррасӣ гардидааст.

Аҳамияти назариявии таҳқиқ. Омӯзиш ва таҳқиқи хусусиятҳои овой ва сохторию вомвожаҳои арабӣ дар шеваи ҷанубӣ барои муайян сохтани роҳи таърихии лаҳҷаҳо ва таракқиёти мунтазами забон ва шеваҳо мусоидат мекунад. Ҷамъоварӣ ва таҳқиқи маводи мансуб ба вижагиҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ барои такмили таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва муайян сохтани иқтидори сарчашмаҳои, ки забони меъёр аз онҳо истифода мекунад, омилҳои муҳиме ба ҳисоб меравад. Таҳқиқи мукаммалу муназзами хусусиятҳои сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар марҳилаи имрӯзаи забоншиносии тоҷик, ки торафт раванг ёфта истодааст, дорои ҷунин аҳамияти назарист:

1. Омӯзиши хусусиятҳои овой, сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ барои таҳқиқи муқоисавӣ ва ҷамъбасти илмӣ лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба аҳли таҳассуси метавонад кумак кунад.

2. Натиҷагирӣ аз ин мавзӯ дар омӯзиши минбаъдаи масоили лексикологияи таърихии забони тоҷикӣ, ҷудо намудани қабатҳои лексикӣ-семантикии калимаҳо, роҳҳои иқтибосшавии вожаҳо аз дигар забонҳо, омилҳои азхудшавии иқтибосот дар забони тоҷикӣ, мавқеи унсурҳои иқтибосӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, табаддулоти овозӣ, маъноӣ ва грамматикӣ дар онҳо, ки вобаста ба қонунҳои дохилии забон дар воҳидҳои нутқ ба амал меоянд, ба муҳаққиқон ёрӣ мерасонад.

3. Таҳқиқи қолабҳои калимасозӣ ва васоити калимасозу калимабандӣ, бо иқтибосоти арабӣ, аҳамияти калони назариявӣ дорад.

4. Баррасии луғати арабии лаҳҷаҳои ҷанубӣ имкон медиҳад, ки умумияти лаҳҷаи мазкур бо забони адабии тоҷик ва тафовути он ба сифати як лаҳҷаи мустакил дақиқ нишон дода шавад.

5. Боздид аз калимаҳои арабӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои ҷанубӣ шароит фароҳам меорад, ки ҷойи он дар доираи лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ва умуман лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ муайян гардад.

6. Натиҷаҳои таҳқиқ, ки дар рафти баррасии мавзӯ ба даст омадаанд, имконияти ба меъёрҳои кунунии забони адабӣ мутобиқ сохтани бисёр унсурҳои иқтибосии арабии архаистӣ ва ба ин восита такмил бахшидани луғати забонамонро таъмин хоҳад намуд.

7. Аҳли қалам дар мавриди фардӣ кардани нутқи персонажҳо ва офаридани асарҳои барҷастаи замонавӣ метавонанд аз маводи диссертатсия унсурҳои лаҳҷавиро баргузида дар осори бадеӣ истифода кунанд.

8. Маводи таҳқиқ ба муҳаққиқон барои равшанӣ андохтан ба баъзе ғушаҳои торики таърихи мардуми минтақа ва аҳолии атрофи он ёрӣ мерасонад.

Аҳамияти амалии таҳқиқ. Хусусиятҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар он зоҳир мегардад, ки:

1. Аз ҳисоби унсурҳои умумишавандаи он синонимҳо ва муодилҳои мувозаҳои гуногун дар забон ба вуҷуд меоянд ва ба ин восита таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ метавонад мукамалтар гардад.

2. Ҳангоми мураттаб сохтани барномаҳои таълимӣ ва иншоии китобҳои дарсӣ аз шевашиносии тоҷик барои мактабҳои олӣ ва миёнаи махсус ба мураттибону муаллифон ёрӣ мерасонад.

3. Устодони макотиби олӣ в коллеҷҳои омӯзгорӣ дар омода сохтани курс-конспект аз шевашиносии тоҷик барои шогирдони таҳассуси забон ва адабиёти тоҷик имкон доранд, ки аз натиҷаҳои он баҳра бардоранд. Натиҷаҳои таҳқиқот ҳамчунин метавонанд дар таълими бахши луғатшиносии забони адабии муосири тоҷик дар мактаби олӣ ва таҳсилоти умумӣ истифода шаванд.

4. Дар тартиб додани лугати шевагии лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ умуман ва лаҳҷаҳои ҷанубӣхусусан, сохтани атласу харитаҳои лингвистии шевагӣ, ки дар забоншиносии тоҷик ин масъала акнун шурӯъ шудааст, метавонанд ба кор раванд.

5. Дар мавриди таълифи боби лугати китобҳои дарсӣ метавон аз маводи диссертатсия истифода кард. Муаллимони мактабҳои олии дар дарсҳои амалии шевашиносии тоҷик аз маводи ин рисола метавонанд баҳрабардорӣ намоянд. Бобҳои диссертатсия мутобиқи мақсаду вазифаҳои гузошташуда тарҳрезӣ шуда, баррасию таҳқиқ дар сатҳи баланди илмӣ қарор дорад. Хулосаҳои диссертант илмӣ буда, ба талаботи навиштани диссертатсияҳои илмии Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ мебошад.

Диссертатсияи мазкур, бешубҳа, қори илмии мукамал ва ба анҷомрасида буда, аз рӯи мақсад ва муҳтаво ба ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ мувофиқ аст.

Кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни диссертатсияи Раҷабов Абубақр Ашуровичро қори илмии баанҷомрасидаи мукаммалу мубрам меҳисобад. Диссертатсияи мазкур дар сатҳи баланди илмӣ-таҳқиқотӣ таълиф шуда, ба талаботи меъёрҳои қори диссертатсионӣ пурра ҷавобгӯ аст. Фишурдаи диссертатсия ва 4 мақолаи диссертант, муҳтавои асосии диссертатсияро инъикос менамоянд. Мақолаҳои ҷопшудаи диссертант дар маҷаллаҳои таъйиднамудаи КОА назди Президенти ҶТ ва КОА ФР интишор гардидаанд:

[1-М]. **Раҷабов А. А.** Баъзе вижагиҳои сарфии вожаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. / А. А. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, серияи филологӣ. – Душанбе, 2017. – № 4/4. – С. 88-93.

[2-М]. **Раҷабов А. А.** Мавқеи овозҳои айн [ʕ] ва [ʒ] дар калимаҳои арабии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. / А. А. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ ба номи Садриддин Айни (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2018, №4, (76). – С. 90-94.

[3-М]. Раҷабов А. А. Вожаҳои сохта ва мураккаби арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. / А. А. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, серияи филологӣ. – Душанбе, 2019. – № 1. – С. 99-104.

[4- М]. Раҷабов А. А. Корбурди муродифоти арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / А. А. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ ба номи Садриддин Айни (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2020, №4(87) – С. 107-115.

Аз ин лиҳоз, кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни диссертатсияи мазкурро аз рӯи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ барои дифоъ ҷиҳати дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ тавсия менамояд.

Иштирок доштан: 16 нафар:

Натиҷаи овоздиҳӣ: «тарафдор» - 16 нафар, «зид» - нест, «бетараф» - нест.

Қарори № 9 аз 24.04.2020.

Мудири кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни, дотсент

Азизхон Мирбобоев

Котиби ҷаласаи кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ

Моҳира Зоитова

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон
ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 121.
Тел.: +992 (37) 224 13 83
E-mail: tgpu@mail.rj
www.tgpu.tj

Имзои А. Мирбобоев ва М. Зоитоваро тасдиқ мекунам:

Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои махсуси ДДОТ ба номи С. Айни

Давлатхон Назаров